

DOĞU KARADENİZ'DE İŞGÜCÜ VE İSTİHDAM LABOR AND EMPLOYMENT in THE EASTERN BLACK SEA

Ahmet KAMACI¹

ÖZ

Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de bölgesel dengesizlikler önemli bir sorundur. Türkiye'nin batısı doğusuna göre daha çok gelişmiştir. Bunun temel nedenleri, yatırım eksikliği ve jeomorfolojik yapıdır. Doğu Karadeniz işgücü istatistikleri açısından Türkiye ortalamasının üstünde yer alsa da son yıllarda istihdam oranının düştüğü görülmektedir. Bölgedeki nüfus artış hızı, istihdam artış hızının üstünde yer alır. Bu durum, ileriki dönemlerde sorun oluşturabilmektedir.

Anahtar kelimeler: Bölgesel dengesizlikler, Doğu Karadeniz, işgücü, istihdam.

ABSTRACT

Regional disparities are a major problem in Turkey as the World. West of Turkey is more developed than the east. The main reasons are lack of investment and geomorphological structure. Although Eastern Black Sea is situated above the average of Turkey in terms of labor force statistics, it is seen that the employment rate dropped in recent years. Population growth rates in the region, located on the employment growth rate. This issue can create problems in the future.

Keywords: Regional disparities, Eastern Black Sea, labor, employment.

1.GİRİŞ

Dünyada ve Türkiye'de yaşanan sosyo-ekonomik sorunlar işgücünü etkilemektedir. İstihdam ve işsizlik, bir ülkede üretime katılan işgücünü oluşturmaktadır. Bir ülkedeki istihdam yapısı, ülkenin gelişmişlik durumunu göstermektedir. İstihdamdaki artış üretimi arttırarak ekonomik büyümeyi sağlamaktadır. İstihdamın azalması ise, işsizliği arttırmaktadır. Hızlı nüfus artışı, yatırımlardaki yetersizlikler ve Türkiye ekonomisinin kırılğan bir yapıya sahip olması işsizliğe neden olmaktadır.

Türkiye ekonomisinde yıllardır süregelen sorunlardan biri de bölgesel dengesizliklerdir. Türkiye'nin batısı, doğusuna göre çok daha fazla gelişmiştir. Türkiye'nin doğusunun gelişmemesinin temel nedenleri, jeomorfolojik yapı ve yatırımlardan kaynaklanan göçlerdir. Doğu Karadeniz, işgücü istatistikleri açısından Türkiye ortalamasının üstünde bir seyir izlemektedir. Bunun temel nedeni de, bölgedeki kadın istihdamının Türkiye

¹ Bartın Üniversitesi, İİBF, İktisat, ahmetkamaci@hotmail.com

ortalamasının oldukça üstünde olmasıdır. Ancak Türkiye’deki en temel sorunlardan biri olan işsizlik, Doğu Karadeniz’de de ciddi derecede hissedilmektedir. Bölgedeki nüfus artış hızı, istihdam artışının üzerindedir. Özellikle son 10 yılda bölgede istihdam oranı sürekli azalmaktadır.

Doğu Karadeniz ve Türkiye’deki işgücü ve istihdam durumunun çeşitli istatistiki tablo ve grafiklerle yorumlandığı bu çalışmada elde edilen veriler, TÜİK’den (Türkiye İstatistik Kurumu) elde edilmiştir. Bu çalışmanın amacı, Doğu Karadeniz Bölümündeki işgücü ve istihdam yapısının mevcut durumunu ele almak ve Türkiye’deki diğer bölgelerle karşılaştırarak neler yapılmasına dair çözüm önerileri sunmaktır. Bunun için de tablolardan ve grafiklerden yararlanılarak bir değerlendirme yapılmıştır.

2.İSTİHDAM VE İŞSİZLİK KAVRAMLARI

2.1. İstihdam Kavramı

İstihdam ve işsizlik beraberce ele alınan kavramlardır. Bu kavramlardan istihdam, olumlu bir ifadeyken, işsizlik daha çok olumsuz ve kaçınılan bir durumdur. İşgücünün çalışan kısmını ifade eden istihdam, hizmete almak ve çalıştırmak anlamına gelmektedir. İnsan ihtiyaçlarını gidermek üzere üretim faktörlerinin çalışması ve çalıştırılması olarak tanımlanabilir.

İstihdamın birçok tanımı yapılmıştır. Karakayalı, istihdamı, bir ekonomide belli bir dönemde üretim öğelerinin var olan teknolojik düzeye göre ne ölçüde kullanıldığı olarak tanımlamıştır (Karakayalı, 1991:177). Unay, istihdam kavramını, hizmete hazır emek faktörünün üretimde kullanılması olarak tanımlamıştır (Unay, 2001:342). Türkbal ise, istihdamı, işçilerin çalıştırılması veya üretim faaliyetinde bulunmalarının sağlanması olarak tanımlamıştır (Türkbal, 1993:381).

2.1.1. İstihdam Çeşitleri

İktisadi açıdan istihdam, tam istihdam, eksik istihdam ve aşırı istihdam olarak üç aşamada sınıflandırılır.

Tam istihdam, işgücünün istihdam hacmine eşit olduğu ekonomik durum, makro düzeyde toplam işgücü talebinin toplam işgücü arzına eşit olduğu ekonomik durum ve çalışma arzu ve yeteneğinde olan kimselerin topluca üretime katılabildikleri ekonomik durum olarak çeşitli şekillerde tanımlanabilmektedir (Unay, 2001:345). Bir ülke tam istihdama ulaşmışsa, belli bir teknoloji düzeyinde üreteceği mal ve hizmetlerin maksimumunu üretmiş demektir. Böyle bir ülkede, üretim faktörlerinin tümünün üretime katılması sağlanmıştır. Eksik istihdam ise, piyasaya sunulan üretim faktörlerinin bir kısmının çalıştırılmaması ve talep yetersizliğinden dolayı işsiz kalmaları olarak tanımlanabilmektedir (Türkbal, 1993:384). Aşırı istihdam ise, eksik istihdam koşullarının tam tersi bir durumu ifade eder. Yani, ulusal ekonomideki işgücünün tümü tam çalışmada olduğu halde, yine de işgücüne talep varsa; böyle bir ekonominin aşırı istihdam koşulları içinde olduğu söylenebilir (Eyüboğlu, 2003:12).

2.2. İşsizlik Kavramı

İşsizlik, tam istihdam ile eksik istihdam arasındaki boşluktan kaynaklanmakta, emek arzı ile emek talebi arasındaki boşluktan da doğmaktadır. Genel olarak işsizlik, bir ekonomide çalışmak istediği halde iş bulamayanlar olarak tanımlanabilir.

İşsizliğin standart tanımı, bir kişinin mevcut bir işinin olmaması ve aktif olarak iş arayıp bulamaması olarak verilmiştir (Luebker, 2008:9). Aynı zamanda, ekonomik aktivitedeki dengesizliği gösteren çok boyutlu bir olgu olarak da tanımlanabilir (Al-Habees ve Rumman, 2012:673). İşsizlik, işgücünden üretim amacıyla yararlanılmasından bu yana süregelen ve son yüzyıl boyunca alınan tüm ekonomik ve sosyal politika önlemlerine rağmen gittikçe etkisini arttıran, ekonomik sistemi olumsuz yönde etkileyen bireysel ve toplumsal bir gerçektir (Kumaş, 2001:10). Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ise, belirlediği üç husustan birine durumu uygun olan kişiyi işsiz saymaktadır. Bu hususlar, çalışma çağında olup da işi olmayan, iki hafta içinde işe başlayabilecek durumda olan ve son dört haftadır aktif olarak iş arayan ya da bir iş görüşmesi bekleyenler olarak belirlenmiştir (Sloman, 2003:43). Bir ekonomide çalışanlar ve işsizler toplamına toplam işgücü denmektedir. Söz konusu ekonomide işsizlerin toplam işgücü içindeki payı ise işsizlik oranını vermektedir. Buna göre işsizlik oranı “İşsizlik oranı = (İşsiz sayısı/Toplam işgücü miktarı) X 100” olarak formüle edilmektedir.

İşsizlik, ekonomik ve sosyal bir sorundur. Ekonomik açıdan işsizliğin etkileri birey, devlet ve firmalar üzerinde görülmektedir. İşsizlik bu bağlamda, üretimdeki düşüşler ve gayrisafi milli hasıladaki azalışlar olarak gözlemlenmektedir. Sosyal açıdan etkileri ise, yoksulluk, toplumsal refahın azalması ve suç oranlarındaki artışlardır.

2.2. İşsizlik Çeşitleri

İşsizlik türleri kısaca şöyle sıralanabilir:

İlk olarak açık işsizlik, çalışma gücü ve isteği olduğu halde, cari ücret seviyesinde iş arayıp da bulamayanların toplamının oluşturduğu işsiz kitleyi ifade etmektedir (Zaim, 1997:100). Diğer bir deyişle, bir kişinin geçimini sağlamak veya para kazanmak için yapacağı bir iş bulamaması durumudur. Açık işsizlik, yapısal (strüktürel), teknolojik, konjonktürel, mevsimsel ve arazi işsizlik olarak kendi içinde ayrımına tabi tutulmaktadır.

İkinci olarak yapısal işsizlik, ülkelerin ekonomik yapısında veya toplam talebin yapısında meydana gelen değişmelerin olduğu ve üretimde insan gücünden ziyade fabrikasyona gidildiği ve bu nedenle ekonominin yapısının değiştiği işsizlik türüdür. Lipsey’e göre yapısal işsizlik, emek gücünün yapısıyla coğrafi yer, meslek, beceri ve endüstrinin emek talebinin yapısı arasındaki uyumsuzluktur (Lipsey vd., 1994:315). Yapısal işsizlik, talepteki kaymadan kaynaklandığı için hem ekonomi içi, politik nedenlerde ekonomide daralmalar ve canlanmalar gösterdiğinden hem de ekonomi dışı bir işsizliktir. Aynı zamanda, uyumsuzluk işsizliği de denilmektedir.

Üçüncü olarak teknolojik işsizlik, üretimde emeğin yerine makinenin ikame edilmesi nedeniyle ortaya çıkan işsizliktir. Yani makinenin işgücü yerine geçerek bir kısım emek sahiplerini işsiz bırakmasına teknolojik işsizlik denilmektedir (Pekin, 2007:108).

İşsizlik çeşitlerinden 4.sü de konjonktürel işsizliktir. Bu işsizlik türü, ekonomik yaşamın hep aynı etkinlik düzeyini sürdüremeyip; dönüp gelen dalgalanmalar göstermesinden dolayı ortaya çıkmaktadır. Konjonktürel işsizliğin en önemli nedeni, efektif talebin yetersizliğidir (Eyüboğlu, 2003:15). Bu dalgalanma sonucu olan duraklama ve bunalım dönemlerinde ortaya çıkan işsizlik türüne konjonktürel işsizlik denir (Unay, 2001:349). Konjonktürel işsizlik, mal ve hizmet arzının mal ve hizmet talebinden çok olmasından kaynaklanmaktadır.

5. işsizlik türü ise mevsimsel işsizliktir. Turizm, inşaat, tarım gibi sektörlerde, üretim düzeyi ve buna bağlı olarak da işsizlik oranı mevsimsel olarak dalgalanma göstermektedir. Bu tip sektörlerde, üretimin mevsimsel olarak arttığı dönemlerde çalışan kişilerin önemli bir kısmı, izleyen dönemlerde işlerini kaybederler ve üretim düzeyi bir sonraki dönemde artana kadar işsiz kalırlar. Bu tip işsizlik mevsimsel işsizlik olarak tanımlanır (Ünsal, 2000:54). Mevsimsel işsizlik, gelişmekte olan ülkelerde genelde tarım ve inşaat sektörlerinde ortaya çıkmakta ve kışın çok fazla iken, yazın daha az olduğu gözlemlenmektedir.

6. işsizlik türü olan arazi işsizlik ise, çalışanların daha yüksek ücret veya daha iyi çalışma koşulları sağlayabilmesi için çalışanların yer veya iş değiştirmelerinden kaynaklanan işsizliktir.

7. işsizlik türü olan iradi (gönüllü) işsizlik ise, çalışma gücüne sahip olduğu halde cari ücret düzeyi ve iş koşullarına razı olmayanların neden olduğu işsizlik türüdür. Bu kişiler, piyasada geçerli olan ücreti kabul ettiği takdirde, çalışabilecek iş olduğu halde çalışmayan kişilerin oluşturduğu işsizlik türüdür.

Sekizinci olarak gayriiradi (gönülsüz) işsizlik, çalışma gücü ve arzusu olan kişilerin cari ücret düzeyi ve iş koşullarına razı oldukları halde iş bulamamasından kaynaklanan işsizlik türüdür. Gayriiradî işsizlik, işbölümü, uzmanlaşma ve otomasyonun ileri düzeyde olduğu ülkelerde sık sık karşılaşılan işsizlik türüdür.

9. işsizlik türü, İşsizlik türleri içinde diğerlerinden nitelik itibariyle farklı bir biçimde gösterilen gizli işsizliktir. Aslında işsizliğin bir türü olmasına rağmen, onun özel bir durumunu açıklamaktadır. Genel olarak, toplam çıktı miktarında bir değişme olmaksızın, bir işletmeyi veya ekonomik sektörü terk eden işçilerin toplam sayısı, gizli işsizlik miktarını vermektedir. Kısaca, toplam çıktı veya ürünün miktarının aynı kalması, teknik tabir ile, işgücünün marjinal verimliliğinin sıfır olması halini ifade etmektedir (Lordoğlu ve Özkaplan, 2003:401).

Onuncu işsizlik türü olan doğal işsizlik, enflasyon oranında yükselme yaratmadan sürdürülebilir en düşük işsizliktir. Doğal işsizlik oranı yerine son yıllarda özellikle Yeni

Keynesgiller, enflasyonu hızlandırmayan işsizlik oranı (NAIRU) olarak adlandırmışlardır. NAIRU, friksiyonel eksik istihdam ile yapısal eksik istihdamın toplamından oluşmaktadır. Doğal oran, bir ülkede enflasyonun kabul edilmez bir orana yükselme riskini içermeyen, en düşük işsizlik oranıdır (Unay, 2001:351; Yıldırım ve Özer, 2006:372).

On birinci ve sonuncu işsizlik türü ise sürekli durgunluk işsizliğidir. Bu işsizlik, gelişmiş ülkelerin belirli bir büyüme düzeyi sonunda durgunluk yaşamaları sonucu ortaya çıkan işsizlik türüdür.

3.TÜRKİYE İŞGÜCÜ YAPISI

İstihdamın yapısı ve işsizlik bir ülkede üretime katılan işgücünü ve ülkenin durumunu göstermektedir. İstihdam yapısına bakılarak ülkenin gelişme oranının ne derecede olduğu söylenebilmektedir.

Türkiye’deki işgücü piyasasının temel özellikleri kısaca şöyle özetlenebilir: Türkiye’de kadınların işgücüne katılım oranı düşüktür. Bu yüzden genel işgücüne katılım oranı da düşük çıkmaktadır. Aynı zamanda istihdam oranı birçok ülkede %50’nin üstündeyken Türkiye’deki istihdam oranı %40 düzeyindedir (Tablo 1’de görüldüğü üzere, 2014’de bu oran %33,6’ya düşmüştür). Bunun temel nedenleri de Türkiye’de kayıt dışılığın fazla olması, tarım sektörünün payının yüksek olması ve lise altı eğitimlilerin toplam istihdamın yarısından fazlasını oluşturmasıdır (SGB, 2011:4).

Türkiye’de işsizlik, daha çok hızlı nüfus artışı, genç nüfusun payının yüksekliği gibi demografik unsurlarla ilişkilendirilmektedir. Bunun yanı sıra, iç göç ve kentleşmeyle birlikte ortaya çıkan eğitim ve bölgesel dengesizlik eğilimleri de işsizliği artırmaktadır. Türkiye gibi geçiş sürecini yaşayan bir ekonomide, piyasa ekonomisi mantığının rekabet kavramı ile desteklenememesi, özel sektör yatırım seviyesinin yetersizliği gibi nedenler işsizliğin yapısal bir sorun olarak ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Bozdağlıoğlu, 2008:50). Türkiye’de yaşanan işsizliğin temel nedenleri, sermaye yetersizliği ve inşaat sektöründen kaynaklanan istihdam yaratmayan büyümedir. Türkiye’de görülen işsizlik genel anlamda yapısal işsizliktir. Hizmetler sektörünün GSYİH içindeki payının artmasından dolayı bazı iş kollarında istihdam oranı artarken, bazı sektörlerde de işgücü yapısı değiştiğinden işsizlik oluşmaktadır. Bu bağlamda, sanayi yatırımlarının düşüklüğü, eğitimde kalite sorunu, milli gelirin düşüklüğü ve ekonominin yapısından kaynaklanan

temel sorunlar bu işsizliği tetiklemektedir. Bununla birlikte, hükümetlerin izledikleri bölgesel ve sektörel politikalar da yapısal işsizliği arttırmaktadır. Nedeni ise, ekonomi büyüdükçe ve geliştikçe, ekonomik yapı bu duruma hemen tepki gösteremeyecek ve böylece işsizlik artacaktır. Ayrıca son yıllarda Türkiye ekonomisinin kırılğan bir yapıya sahip olması, terör ve Suriyeli mülteciler sorunları da istihdamı olumsuz yönde etkilemektedir.

Türkiye’de toplam istihdamın önemli bir bölümü tarım sektöründen sağlanmaktadır. Gelişmiş ülkelerde toplam istihdamın % 4’ünü barındıran tarım, Türkiye’de her geçen yıl azalmasına rağmen hâlâ % 25 seviyelerinde görülmektedir (Tablo 8). Türkiye’de tarımın istihdamdaki payı bu kadar çok olmasına rağmen, GSMH içindeki payı oldukça azdır. Bunun nedeni de tarımsal işgücü verimliliğinin düşüklüğü ve yeni iş yaratmaktaki yetersizliktir. Tarımsal işgücü verimliliğindeki bu düşüş ülke için ciddi bir kalkınamama problemi doğurmaktadır. Bunun yanı sıra, sanayi sektöründe görülen küçük çaplı istihdam artışlarına rağmen gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında, oldukça düşük kaldığı görülmektedir. Hizmetler sektörü ise, her geçen gün artmakta ve toplam istihdamın yarısından fazlasını kapsamaktadır. Ancak, hâlâ gelişmiş ülkelere göre daha düşük düzeylerde olduğu görülmektedir.

Türkiye’de işgücü piyasasındaki temel göstergelere baktığımızda karşımıza şu tablo çıkmaktadır:

Tablo 1. Yurtiçi İşgücü Piyasasında Gelişmeler

	2014
İstihdam (bin kişi)	
Erkek (15+)	18244
Erkek (15-64)	17752
Kadın (15+)	7689
Kadın (15-64)	7507
İstihdam Oranı (%)	
Erkek (15+)	64,8
Erkek (15-64)	69,5

Doğu Karadeniz'de İşgücü ve İstihdam

Kadın (15+)	26,7
Kadın (15-64)	29,5
İşsizlik Oranı (%)	
Erkek (15+)	9
Erkek (15-64)	9,2
Kadın (15+)	11,9
Kadın (15-64)	12,2
İşgücüne Katılım Oranı (%)	
Erkek (15+)	71,3
Erkek (15-64)	76,6
Kadın (15+)	30,3
Kadın (15-64)	33,6

Kaynak: <http://tuikapp.tuik.gov.tr/Gosterge/?locale=tr>

İşgücüne katılım oranının düşmesi, her şeyden önce, üretken toplumsal kesimin daralması anlamına gelmektedir. Bu sonuç, büyüme oranını negatif yönde etkilemekte, aynı gelir daha çok kişi tarafından paylaşılmaktadır (Karagöl ve Akgeyik, 2010:6). Büyüme her zaman işsizliği azaltmayı başaramamış, istihdam ile büyüme arasındaki ilişki, iktisat teorisinin tartışmalı ve karmaşık bir konusu haline gelmiştir. Konu ile ilgili çalışmalarda, Türkiye'deki büyümenin istihdam dostu bir büyüme olmadığına işaret edilerek, Türkiye ekonomisinin özellikle 2001 krizi sonrası büyüme performansı, "istihdam yaratmayan büyüme" olarak nitelendirilmiştir. Bu saptama, işsizlikle mücadelenin salt ekonomik büyüme ile çözümlenemeyeceğini, büyümenin aynı zamanda istihdam dostu bir büyüme olması gerektiğini göstermektedir (Ay, 2012:330).

Tablodan görüldüğü üzere, 15 yaş üstü nüfusta erkeklerin işgücüne katılım oranı %71,3; kadınların ise %30,3'tür. 15 yaş üstü nüfusun genel olarak işgücüne katılım oranı ise

%50,8'dir. 2004 – 2009 yılları arasında 15 yaş üstü nüfus yaklaşık % 12 artarken işgücüne katılım oranı nerdeyse hiç değişmemiştir. Uzun yıllar %47 seviyesinde kalan işgücüne katılım oranı, kadınların istihdamının artmasıyla %50'yi geçmiştir.

Ekonomik büyüme ve işsizlik oranları arasındaki boşluk, işgücüne katılım oranlarını da belirgin biçimde sınırlandırmaktadır. İşgücüne katılım oranının düşmesi, her şeyden önce, üretken toplumsal kesimin daraldığını göstermektedir. Bu sonuç, bir yandan büyüme oranını negatif yönde etkilemekte, öte yandan bağımlılık oranı da hızla yükselmektedir. Dolayısıyla aynı gelir daha çok kişi tarafından paylaşılmaktadır (Karagöl ve Akgeyik, 2010:6).

AB ve OECD ülkelerinde işgücüne katılım oranları %71 iken, Türkiye'de yaklaşık %51'dir (Tablo 1'de görüldüğü üzere, 15 yaş üstü nüfus için %50,8; 15-65 yaş arası nüfus için % 55 düzeyindedir). Bu oranın düşük olmasının temel nedenleri, kadınların işgücüne çok fazla dâhil olmaması, vergi ve primlerin yüksekliği ve yeni iş olanaklarının kısıtlı olmasından kaynaklanmaktadır. Aynı zamanda kayıt dışı istihdamın da etkisi fazladır.

Tarımın istihdamdaki payı hizmetler sektörüne kayarken, işsizlik oranları da bunlara paralel olarak artmıştır. Sivil istihdamdaki sürekli artışa rağmen, işsiz sayısı da sürekli artmaktadır. Bunun nedeni de artan işgücüdür. Yeni istihdam alanları yaratılarak mevcut işgücüne istihdam sağlanmasına rağmen, işsizlik oranları yine de artmıştır.

4.DOĞU KARADENİZ'DE İŞGÜCÜ DURUMU

Doğu Karadeniz Bölümü Türkiye'nin kuzeydoğusunda yer alan ve 6 ili (Trabzon, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane ve Ordu²) kapsayan ve Türkiye yüzölçümünün yaklaşık %5'ini kapsayan bir bölgedir.

Doğu Karadeniz Bölümü, işsizlik oranı açısından Türkiye ortalamasının altındadır. 2013 yılı itibarıyla Türkiye'de işsizlik oranı %9,7 iken Doğu Karadeniz'de ise %6,8'dir. 2014 yılında ise Doğu Karadeniz'de bu rakam %6,6'ya düşmüştür. İstihdam oranı ve işgücüne katılım oranı açısından da Doğu Karadeniz Bölümü Türkiye ortalamasının üstündedir.

² TUİK'in bölgesel sınıflandırmasına göre Doğu Karadeniz Bölümü TR90 koduyla sınıflandırılmıştır ve buna göre Bayburt yerine Ordu TR90'a dâhil edilmiştir. Bu çalışmada da Bayburt yerine Ordu kullanılmıştır.

Ayrıca kadın istihdamı açısından Doğu Karadeniz Bölümü Türkiye’de birinci sırayı almaktadır. Doğu Karadeniz Bölümündeki temel işgücü göstergelerine bakarsak, karşımıza şu tablo çıkmaktadır.

Tablo 2. Doğu Karadeniz Bölümünde (TR90) Temel İşgücü Göstergeleri

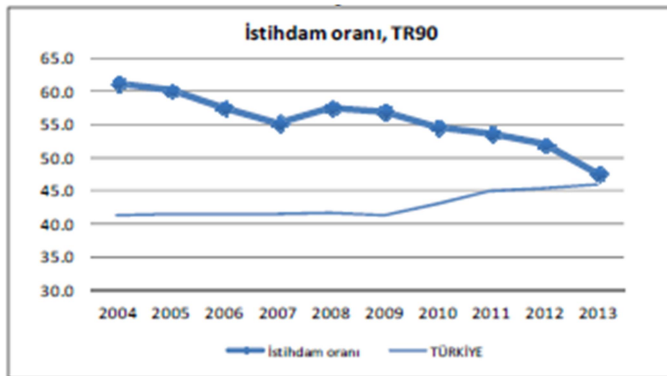
Yıllar	15 ve daha yukarı yaştaki nüfus	İşgücü	İstihdam edilenler	İşsiz	İşgücüne katılma oranı (%)	İstihdam oranı (%)	İşsizlik oranı (%)	(Bin kişi)
								İşgücüne dahil olmayan nüfus
2004	1 788	1 177	1 096	81	65,8	61,3	6,9	611
2005	1 806	1 151	1 088	64	63,7	60,2	5,5	655
2006	1 817	1 108	1 046	62	61,0	57,5	5,6	709
2007	1 827	1 081	1 010	71	59,2	55,3	6,6	746
2008	1 859	1 137	1 071	66	61,1	57,6	5,8	723
2009	1 885	1 144	1 075	69	60,7	57,0	6,0	742
2010	1 897	1 104	1 037	68	58,2	54,6	6,1	793
2011	1 930	1 107	1 036	71	57,4	53,7	6,4	823
2012	1 982	1 100	1 031	69	55,5	52,0	6,3	883
2013	2 011	1 027	958	69	51,1	47,6	6,8	984

Kaynak: TÜİK Hanehalkı İşgücü Araştırması, 2013:60

Tablodan görüleceği üzere son yıllarda Doğu Karadeniz Bölümünde işgücüne katılma oranı ve istihdam oranı düşmektedir. İşsizlik oranı ise az da olsa artmaktadır. Bunun temel nedeni, Doğu Karadeniz Bölümünde temel işgücünün tarım ve hayvancılığa dayanması ve Türkiye’de de tarım ve hayvancılığın GSMH içindeki payının azalmasından kaynaklanmaktadır.

Tablo 3’de istihdam oranının seyri grafik üzerinde gösterilmiştir.

Tablo 3. Doğu Karadeniz Bölümünde (TR90) İstihdam Oranı

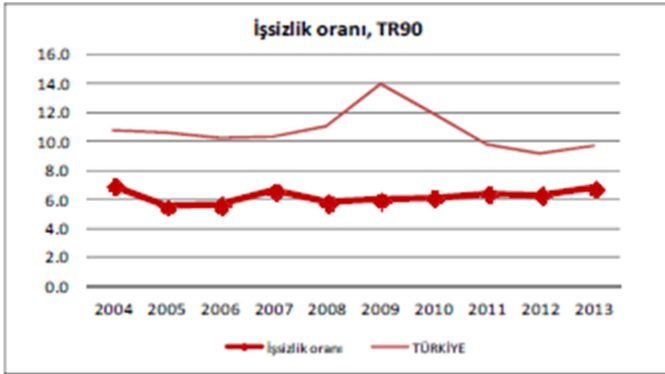

Kaynak: TÜİK Hanehalkı İşgücü Araştırması, 2013:60

Tablo 3’de görüldüğü üzere, Türkiye’de istihdam oranı %40’lardan %45’lere doğru sürekli artarken, Doğu Karadeniz’de %60’lardan %45’lere doğru sürekli azalan bir periyot izlemektedir. Mevcut durum itibariyle halen istihdam oranı açısından Türkiye ortalamasının üstündedir.

Tablo 4’de ise işsizlik oranının seyri grafik üzerinde gösterilmiştir.

Tablo 4. Doğu Karadeniz Bölümünde (TR90) İşsizlik Oranı

Kaynak: TÜİK Hanehalkı İşgücü Araştırması, 2013:60

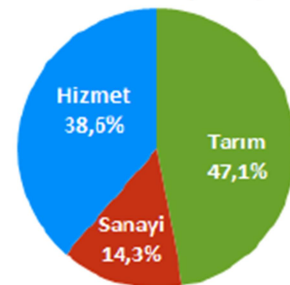
Tablo 4’de görüldüğü üzere, Türkiye’de işsizlik oranı 2009 Küresel Finansal krizden sonra azalmakta ve %9-10 düzeylerinde seyretmektedir. Doğu Karadeniz’de ise işsizlik oranı %6 düzeylerinde gerçekleşmektedir.

Tablo 5’de ise Doğu Karadeniz Bölümünde istihdamın sektörel dağılımı yer almaktadır.

Tablo 5. Doğu Karadeniz Bölümünde (TR90) İstihdamın Sektörel Dağılımı

Yıllar	(Bin kişi)			(%)			
	Toplam	Tarım	Sanayi	Hizmet	Tarım	Sanayi	Hizmet
2004	1 096	680	92	324	62,0	8,4	29,6
2005	1 088	621	103	364	57,1	9,5	33,4
2006	1 046	552	122	372	52,8	11,6	35,6
2007	1 010	510	120	379	50,5	11,9	37,6
2008	1 071	547	144	380	51,0	13,4	35,5
2009	1 075	587	138	350	54,6	12,8	32,6
2010	1 037	567	131	338	54,7	12,7	32,6
2011	1 036	555	153	329	53,6	14,7	31,7
2012	1 031	569	138	324	55,2	13,4	31,4
2013	958	451	137	370	47,1	14,3	38,6

Sektörel istihdam, TR90, 2013

Kaynak: TÜİK Hanehalkı İşgücü Araştırması, 2013:61

Tablo 5'den görüldüğü üzere, Doğu Karadeniz Bölümünde tarım sektörünün payı giderek azalmaktadır. 2004 yılında toplam istihdamın %62'sini karşılayan tarım sektörü, 2013 yılında yaklaşık %15 azalarak %47,1'e düşmüştür. Tarımdaki bu düşüş hizmetler sektörü ve sanayi sektörünün gelişmesinden dolayıdır. Sanayi sektörü, daha çok tarım ürünlerinin işlenmesinden kaynaklanmaktadır (çay, fındık vs). Son 10 yılda, Doğu Karadeniz Bölümünde sanayi sektörünün istihdamı yaklaşık %6 artmıştır. Hizmetler sektörünün istihdamı ise son 10 yılda %9 artmıştır.

Tablo 6'da ise Doğu Karadeniz Bölümünün illerinin işsizlik, işgücüne katılım oranı ve istihdam oranı yer almaktadır.

Tablo 6. İller Açısından Doğu Karadeniz Bölümünde İşsizlik, İşgücüne Katılım ve İstihdam Oranı

İl	İşsizlik Oranı (%)	İşgücüne Katılım Oranı (%)	İstihdam Oranı (%)
Trabzon	7,4	50,3	46,6
Ordu	6,1	52,2	49
Giresun	6,5	51,3	47,9
Rize	6,7	51,5	48,1
Artvin	7,1	50,7	47,1
Gümüşhane	7,2	49,9	46,3

Kaynak: <http://tuikapp.tuik.gov.tr/Bolgesel/degiskenlerUzerindenSorgula.do>

Tablo 6'da yer alan göstergeler 2013 yılını göstermektedir. Tablo 5'e göre işsizlik oranının en düşük olduğu il Ordu, en yüksek olduğu il ise Trabzon'dur. İşgücüne katılım oranının en yüksek olduğu il Ordu, en düşük olduğu il ise, Gümüşhane'dir. İstihdam oranının en yüksek olduğu il Ordu ve Rize, en düşük olduğu ise Gümüşhane'dir. Şüphesiz bu göstergelerdeki temel faktörler bazı illerin dağlık olması ve coğrafi açıdan üretime çok elverişli olmamasından kaynaklanmaktadır.

5. DOĞU KARADENİZ BÖLÜMÜNÜN DİĞER BÖLGELERLE KARŞILAŞTIRILMASI

Türkiye ekonomisinde bölgeler arası dengesizlikler sürekli bir sorun olarak varlığını sürdürmüştür. Marmara bölgesi ekonomik faaliyetlerin yoğunlaştığı en önemli merkez konumunda bulunmaktadır. Bu bölgemizin coğrafi ve tarihsel avantajları zamanla daha da büyümüş gittikçe bir kutup bölge konumuna gelmiştir. Türkiye ekonomisinde en geri bölgelerimizi oluşturan Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgelerinin diğer bölgelerden en temel farkı, toprak yapısından kaynaklanan ve iç pazarın entegrasyonunu güçleştiren ekonomik yapıdır. Diğer yandan özellikle 1950’li yıllardan itibaren özel sermaye birikimine dayalı gelişme/sanayileşme süreci Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri dışında kalan bölgelerde üretimin hızla pazarla bütünleşip iç pazarın entegrasyonunu gittikçe güçlendirirken, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yaşanan nispi modernleşme/gelişme ise pazarla bütünleşme sürecinde geniş bir işgücünün atıl kalmasına neden olmuştur. Atıl kalan vasıfsız, kalifiye olmayan bu işgücü, zamanla daha gelişmiş bölgelere göç ederek ve işgücü piyasasına en alttan katılarak, büyük kentlerin –yoğunlukla gecekondu kesimlerinde- kayıt dışı (informel) sektörün işgücü arzını oluşturmuşlardır (Eşiyok, 2002:4-5).

Bölgeler açısından bazı ekonomik göstergelere baktığımızda;

Tablo 7: Bölgeler Açısından Bazı Ekonomik Göstergeler (2014)¹

	İşsizlik Oranı (%)		İstihdam Oranı (%)		İşgücüne Katılım Oranı (%)		İstihdam (bin kişi)
	Erkek (15-64)	Kadın (15-64)	Erkek (15-64)	Kadın (15-64)	Erkek (15-64)	Kadın (15-64)	Toplam

¹Doğu Karadeniz: Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin ve Gümüşhane;

Batı Karadeniz: Zonguldak, Karabük, Bartın, Kastamonu, Çankırı, Sinop, Samsun, Tokat, Çorum ve Amasya;

Akdeniz: Antalya, Isparta, Burdur, Adana, Mersin, Hatay, Kahramanmaraş ve Osmaniye;

Ege: İzmir, Aydın, Denizli, Muğla, Manisa, Afyon, Kütahya ve Uşak;

Batı Marmara: Tekirdağ, Edirne, Kırklareli, Balıkesir ve Çanakkale

Doğu Marmara: Bursa, Eskişehir, Bilecik, Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu ve Yalova;

Batı Anadolu: Ankara, Konya ve Karaman;

Güneydoğu Anadolu: Gaziantep, Adıyaman, Kilis, Şanlıurfa, Diyarbakır, Mardin, Batman, Şırnak ve Siirt;

Kuzeydoğu Anadolu: Erzurum, Erzincan, Bayburt, Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan;

Orta Anadolu: Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir, Kayseri, Sivas ve Yozgat.

Doğu Karadeniz'de İşgücü ve İstihdam

			64)	64)	64)	64)	
Doğu Karadeniz	6,7	6,5	69,2	40,5	68,1	38,2	911
Batı Karadeniz	6,2	7,3	69,7	36,5	68,2	35	1553
Akdeniz	10,1	14,1	68,7	27,7	76,4	32,2	3072
Ege	7,6	12,4	72,4	35,9	78,3	41	3660
Batı Marmara	5,8	9,2	73,6	35	78,1	38,6	1221
Doğu Marmara	6,8	11,7	72,1	30,9	77,4	35	2566
İstanbul	10,3	15,7	70,1	28,8	78,2	34,2	5053
Batı Anadolu	7,9	14,5	71,6	28,3	77,7	33,1	2515
Güneydoğu Anadolu	16,6	12,5	59,9	15,3	71,9	17,5	1750
Kuzeydoğu Anadolu	6,8	3	70,7	36,4	75,8	37,5	699
Orta Anadolu	8,4	10,5	69,8	26,3	76,2	29,4	1204
Ortadoğu Anadolu	11,9	8,5	64,8	25,9	73,6	28,3	1056

Kaynak: <http://tuikapp.tuik.gov.tr/medas/?kn=72&locale=tr>

Tablo 7'ye göre, işsizlik oranının en yüksek olduğu bölge, Güneydoğu Anadolu Bölgesidir. Bu durumun temel nedeni, arazi yapısı ve terör sorunudur. İşsizlik oranının en düşük olduğu bölgeler ise sırasıyla, Kuzeydoğu Anadolu, Doğu Karadeniz ve Batı Karadeniz Bölgeleridir. Bu bölgelerde işsizlik oranının düşük olmasının nedeni, kadın istihdamının fazla olmasından ve tarım ve hayvancılıkla ilgili işletmelerin yaygın olmasından

kaynaklanmaktadır. Bu yüzden bu bölgeler aynı zamanda istihdam oranının en fazla olduğu bölgeler olarak dikkat çekmektedir. Aynı şekilde, Güneydoğu Anadolu Bölgesinin de istihdam oranının en düşük bölge olduğu görülmektedir.

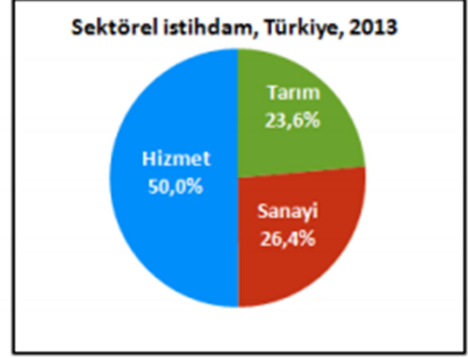
Düşük eğitimli istihdamın daha yoğun olduğu bölgeler, ulusal milli gelire katkısı en düşük olan coğrafi alanları temsil etmektedir. TÜİK verilerine göre ücretli çalışanların oransal dağılımı açısından işgücünün ağırlıklı olarak İstanbul, Doğu Marmara ve Ege Bölgelerinde kümeleştiği görülmektedir. Bu bölgelerdeki ücretli çalışanların ağırlığı %68'e ulaşmaktadır. Buna karşılık Kuzeydoğu Anadolu, Ortadoğu Anadolu, Doğu Karadeniz ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde ise, işgücünün ekonomik gelişmişlik olgusuna paralel bir şekilde gerilediği gözlenmektedir. Dört bölgedeki ücretli çalışanların toplamı sadece %6,3'e ulaşmaktadır. Ayrıca düşük eğitimli istihdamın daha yoğun olduğu bölgeler, ulusal milli gelire katkısı en düşük olan coğrafi alanları temsil etmektedir (Karagöl ve Akgeyik, 2010:9). Marmara, Ege ve Akdeniz Bölgelerinde eğitimli istihdam daha yoğun olduğu için, bu bölgeler istihdam sayısının en fazla olduğu bölgelerdir. Sadece Marmara Bölgesi hesaplamaya dâhil edilen 14 ilıyla Türkiye istihdamının %35'ini oluşturmaktadır. Aynı şekilde Ege Bölgesi toplam istihdamın %14,5'ini ve Akdeniz Bölgesi de toplam istihdamın %12'sini oluşturmaktadır. Kısacası 3 bölge toplam istihdamın %62'sini oluşturmaktadır ve bu çerçevede nüfusun en yoğun olduğu bölgeler olduğu görülmektedir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi 9 ilıyla Türkiye'deki toplam istihdamın sadece %6,9'unu oluşturmaktadır. Doğu Karadeniz Bölümü ise, toplam istihdamın sadece %3,6'sını oluşturmaktadır.

İşgücüne katılım oranına (İKO)baktığımızda, İKO'nun en yüksek olduğu bölgeler, Ege ve Marmara Bölgesi olduğu görülmektedir. En düşük olduğu bölge ise, Güneydoğu Anadolu Bölgesidir. Bunun temel nedeni kadınların işgücüne çok fazla katılmamasıdır. Kadınların işgücüne katılımının en yüksek olduğu bölgeler, Ege, Batı Marmara ve Doğu Karadeniz Bölümüdür. Bunun da temel nedeni, kültür ve iş olanaklarından kaynaklanmaktadır. Mesela, Doğu Karadeniz Bölümü özellikle tarımda kadın istihdamının fazla olduğu bir bölgedir.

Türkiye'deki sektörel istihdama baktığımızda karşımıza şu tablo çıkar:

Tablo 8. Türkiye’deki Sektörel İstihdam

Yıllar	Toplam	(Bin kişi)			(%)		
		Tarım	Sanayi	Hizmet	Tarım	Sanayi	Hizmet
2004	19 632	5 713	4 885	9 034	29,1	24,9	46,0
2005	20 066	5 154	5 284	9 628	25,7	26,3	48,0
2006	20 423	4 907	5 465	10 051	24,0	26,8	49,2
2007	20 738	4 867	5 544	10 327	23,5	26,7	49,8
2008	21 194	5 016	5 682	10 495	23,7	26,8	49,5
2009	21 277	5 240	5 385	10 652	24,6	25,3	50,1
2010	22 594	5 683	5 927	10 985	25,2	26,2	48,6
2011	24 110	6 143	6 380	11 587	25,5	26,5	48,1
2012	24 821	6 097	6 460	12 264	24,6	26,0	49,4
2013	25 524	6 015	6 737	12 771	23,6	26,4	50,0

Kaynak: TÜİK Hanehalkı İşgücü Araştırması, 2013:61

Tablo 8’e göre, Türkiye’deki istihdamın yarısı 2013 yılı için hizmetler sektöründe istihdam edilmektedir. OECD ülkelerinde hizmetler sektörünün GSMH içindeki payı %70 düzeylerindeyken, Türkiye’de bu oran %49’dur (http://oran.org.tr/TR72_Taslak%20B%C3%B6lge_Planı%202014-2023/icindekiler/Hizmetler.pdf). Tarım sektörünün istihdamı son 10 yıla göre artmış olsa da toplam istihdam içindeki payı %5,5 azalmıştır. Toplam istihdamın, emeğin marjinal verimliliğinin çok düşük ya da sıfır olduğu tarım sektöründen sanayi sektörüne hareketi aynı zamanda ekonomik gelişmenin bir göstergesidir (Zhiqiang, 2008:521). Ancak Türkiye’de tarım sektöründeki bu azalışa rağmen sanayi sektörünün toplam istihdamdaki payı %1,5 artmıştır. Daha belirgin bir artış, %4 ile hizmet sektörüne aittir. Sanayi sektöründe, 2008 küresel krizinin etkisiyle 2009’da istihdamı yaklaşık 300 bin kişi azalmış ve toplam istihdamdaki payı %1,5 azalmıştır. Ancak krizin etkileri azalınca tekrar artış göstermiştir. Aynı zamanda sanayi ve hizmetler sektörünün istihdamı da son 10 yıla göre artmıştır.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

İstihdam, ekonomik büyümenin en temel belirleyicilerindedir. İstihdamdaki artış, üretimi arttıracak ve böylece ekonomik büyüme artacaktır. Ancak Türkiye’de istihdam yaratmayan bir büyüme mevcuttur. Bunun temel nedeni ise, büyümenin üretime yansımaması ve sıcak paraya dayalı bir büyüme politikasının olmasındandır. Türkiye’deki işgücüne katılım oranları AB ve OECD ülkelerine göre yaklaşık %20 daha azdır. AB ve OECD ülkelerinde işgücüne katılım oranları %71 düzeyindeyken Türkiye’de bu oran %51 düzeyindedir. Bunun temel nedenleri, kadınların işgücüne çok fazla dâhil olmaması, vergi ve primlerin

yüksekliği ve yeni iş olanaklarının kısıtlı olmasından kaynaklanmaktadır. Aynı zamanda kayıt dışı istihdamın da etkisi fazladır.

Doğu Karadeniz Bölümü, işsizlik oranı açısından Türkiye ortalamasının altındadır. 2013 yılı göz önüne alındığında, Türkiye’de işsizlik oranı %9,7 iken Doğu Karadeniz Bölümünde ise %6,8’dir. Aynı şekilde istihdam oranı ve işgücüne katılım oranı açısından da Doğu Karadeniz Bölümü, Türkiye ortalamasının üstündedir. İstihdamdaki bu olumlu göstergelerin nedeni kadın istihdamıdır. Öyle ki; Doğu Karadeniz Bölümü kadın istihdamı açısından Türkiye’de birinci sırayı almaktadır (Tablo 7). Bunda şüphesiz tarım işletmelerinin katkısı büyüktür. Şunu da hatırlatmak gerekir ki; Tablo 2 ve Tablo 3’de görüldüğü üzere, Doğu Karadeniz Bölümünde istihdam oranı son yıllarda azalmaktadır. Bunun temel nedenleri, küresel finansal kriz, tarım sektörünün GSYİH’deki payının azalması ve göç olarak sıralanabilir. Ancak yine de bu oran, Türkiye ortalamasının üstündedir.

Dünyada ve Türkiye’de hizmetler sektörünün payı sürekli artmaktadır. OECD ülkelerinde hizmetler sektörünün GSMH içindeki payı %70 iken, Türkiye’de bu oran %49’dur. Tablo 2 ve Tablo 5’de görüldüğü üzere, Doğu Karadeniz Bölümünde ise bu oran %38,6’dır. Bunun temel nedeni, Doğu Karadeniz Bölümünün halen tarım ağırlıklı (%47,1) bir bölge olmasından kaynaklanmaktadır. Doğu Karadeniz Bölümünde 958 bin kişilik istihdamın sadece 370 bini hizmetler sektöründe istihdam edilmektedir. Hizmetler sektöründe Türkiye’de ve dünyada görülen artış, Doğu Karadeniz Bölümüne de etki ettiği zaman istihdamın payı artacaktır. O yüzden, Doğu Karadeniz Bölümünde işsizliği azaltıp istihdamı arttırmanın yolu, hizmetler sektörünün geliştirilmesidir. Bu da yeni iş olanaklarını sağlayacaktır.

Doğu Karadeniz Bölümü, düşük işsizlik oranı, yüksek istihdam oranı ve yüksek işgücüne katılım oranı ile dikkat çekmektedir. Doğu Karadeniz Bölümünde işsizlik oranı Türkiye ortalamasının altındadır, ancak yine de %6 düzeylerinde bir işsizlik vardır. İstihdam oranı son 10 yılda %13,7 azalsa da kadın istihdamı açısından Türkiye’de ilk sıralardadır.

Doğu Karadeniz Bölümünde 10-19 yaş arası nüfus, 10-59 yaş arası nüfusun %22’sini, 25-34 yaş arası nüfus da 10-59 yaş arası nüfusun %20,3’ünü oluşturmaktadır. Kısacası Doğu Karadeniz Bölümündeki genç nüfus fazladır ve bu ilerleyen yıllarda istihdam oranının

artmasını sağlayacaktır. İlerleyen yıllarda aktif çalışma yaş aralığı olan 25-54 yaşları arası nüfusun toplam nüfusun yarısından fazlasını oluşturacağı öngörülmektedir.

İşsizliğin azaltılıp istihdamın artırılması için aşağıda çözüm önerileri sunulmuştur.

-Bölgedeki girişimcilik faaliyetlerini arttırarak mevsimlik değil de tam zamanlı işlerin oluşturulması gerekmektedir.

-Özellikle tarım sektöründe kayıt dışı istihdam fazla olduğundan dolayı kayıt dışılığın önüne geçmek için gerekli önlemler alınmalıdır.

-Bölgede istihdam yaratacak işletmelere teşvikler verilmeli, üniversiteler ile işbirliği yapılarak istihdamı arttırıcı sektörler tespit edilmeli ve desteklenmelidir.

-Bölge üniversitelerine destekler verilerek nitelikli işgücü yaratılmalı ve onlara açılacak iş olanaklarıyla bölgesel göç önlenmelidir.

-Doğu Karadeniz Bölümündeki üretim tarım ağırlıklıdır. GSYİH’nın yarısından fazlasını oluşturan hizmetler sektörüne ağırlık verilerek hizmet işletmeleri arttırılmalıdır. Bölgedeki fabrikaların hemen hepsi tarıma dayalı çay ve fındık üretimi yapan fabrikalardır. Bölge hizmet üreten bir yer haline getirilmelidir. Böylece yeni istihdam olanakları açılarak tarım toplumu kimliğinden çıkılmalıdır.

-Doğu Karadeniz Bölümü, tüketim bölgesinden üretim bölgesi haline getirilmeli, AVM’ler kadar istihdam yaratacak işletmelerin kurulması da teşvik edilmelidir.

KAYNAKLAR

- Al-Habees, Mahmoud A. and Rumman, Mohammed A. (2012), “The Relationship Between Unemployment and Economic Growth in Jordan and Some Arab Countries” World Applied Sciences Journal, 18 (5), pp.673-680.
- Ay, Sema (2012), “Türkiye’de İşsizliğin Nedenleri: İstihdam Politikaları Üzerine Bir Değerlendirme” Celal Bayar Üniversitesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi, Yıl:2012, Cilt:9, Sayı:2, s.321-341.
- Bozdağlıoğlu (Uyar), E. Yasemin (2008), “Türkiye’de İşsizliğin Özellikleri ve İşsizlikle Mücadele Politikaları” Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 20,45-65.
- Eşiyok, B. Ali (2002), “Kalkınmada Bölgesel Farklılıklar Büyüme Kutupları ve GAP (Tespitler ve Çözüm Önerileri)” Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Araştırma Müdürlüğü, GA-02-4-13, Eylül 2002, Ankara.
- Eyüboğlu, Dilek (2003), “2001 Krizi Sonrasında İşsizlik ve Çözüm Yolları” MPM Yayınları, No:674, Ankara.

- Karagöl, Erdal T. ve Akgeyik, Tekin (2010), “Türkiye’de İstihdam Durumu: Genel Eğilimler” SETA Analiz, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, Mayıs 2010.
- Karakayalı, Hüseyin (1991), “Makroekonomi” Bilgehan Basımevi, İzmir.
- Kumaş, Handan (2001), “İşsizliğin Psiko-Sosyal Boyutu ve Çalışma Yaşamına İlişkin Değerler Üzerindeki Etkileri” Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:3, Sayı:4, Ekim-Kasım-Aralık 2001, İzmir.
- Lipsey, Richard G.; Peter O. Sleiner, Douglas D. Purvis ve Paul N. Courant (1994), “İktisat 2” Bilim ve Teknik Yayınevi, İstanbul.
- Lordoğlu, Kuvvet ve Özkaplan, Nurcan (2003), “Çalışma İktisadı” Der Yayınları, İstanbul.
- Luebker, Malte (2008), “Emploment, Unemployment and Informality in Zimbabwe: Concepts and Data For Coherent Policy-Making” ILO Sub-Regional Office for Southern Africa (SRO-Harere) Issues Paper No:32, Integration Working Paper No: 90, Zimbabwe.
- Oktay, Ertan (2002), “Makro İktisat Teorisi ve Politikası” Maltepe Üniversitesi, İİBF Yayınları, No:2, 3. Baskı, İstanbul.
- Pekin, Tefvik (2007), “Makro Ekonomi” Zeus Kitapevi, İkinci Baskı, İzmir.
- SGB (2011), “Türkiye’de İşgücü Piyasası Sorunları ve Çözüm Önerileri” TC Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Araştırma Raporu, Ekonomik ve Sektörel Analiz Dairesi, 23 Mayıs 2011.
- Sloman, John (2003), “Makro İktisat” Çev., Ahmet Çakmak, Bilim Teknik Yayınları, İstanbul.
- TUIK, MEDAS (2015), İşgücü, İstihdam ve İşsizlik İstatistikleri
- Türkbal, Aydın (1993), “İktisada Giriş” Dicle Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Yayınları, No:9, Diyarbakır.
- Unay, Cafer (2001), “Makro Ekonomi” Vipaş A.Ş. Yayınları, No:13, Bursa.
- Ünsal, Erdal (2000), “Makro İktisat” İmaj Yayıncılık, Ankara.
- Yıldırım, Kemal ve Özer, Mustafa (2006), “İktisat Teorisi” Anadolu Üniversitesi Yayınları, 4. Baskı, No:773, Eskişehir.
- Zaim, Sabahattin (1997), “Çalışma Ekonomisi” Filiz Kitabevi, 10. Baskı, İstanbul.
- Zhiqiang, Liu (2008), “Human Capital Externalities and Rural-Urban Migration: Evidence From Rural China” China Economic Review 19(2008) 521-535.